

ІНСТИТУТ NEGOTIORUM GESTIO В СУЧАСНОМУ ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**INSTITUTE OF NEGOTIORUM GESTIO IN MODERN CIVIL LAW OF UKRAINE****Чепис О.І.,***кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Стаття присвячена дослідженню сутності та особливостей negotiorum gestio в цивільному праві України. Сучасний законодавець визначає negotiorum gestio як право на вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення. Це недоговірне зобов'язання, особливість якого полягає в тому, що це є, з одного боку, втручанням однієї особи у сферу інтересів іншої, а з іншого боку – підставою для виникнення прав та обов'язків як для особи, яка діяла, так і для того, у чиїх інтересах здійснювались ці дії. Саме тому дослідження цього питання є актуальним як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Ключові слова: negotiorum gestio, інтереси, зобов'язання, доручення, домінус, гестор.

Статья посвящена исследованию сущности и особенностей negotiorum gestio в гражданском праве Украины. Современный законодатель определяет negotiorum gestio как право на совершение действий в имущественных интересах другого лица без его поручения. Это недоговорное обязательство, особенность которого заключается в том, что оно является, с одной стороны, вмешательством одного человека в сферу интересов другого, а с другой стороны – основанием для возникновения прав и обязанностей как для лица, которое действовало, так и для того, в чьих интересах осуществлялись эти действия. Именно поэтому исследование данного вопроса является актуальным как с теоретической, так и практической точки зрения.

Ключевые слова: negotiorum gestio, интересы, обязательства, поручение, доминус, гестор.

The article investigates the nature and characteristics of negotiorum gestio civil law in Ukraine. The modern legislator determines negotiorum gestio as the right to act in the interests of property of another person without his authorization. This non-contractual liability, a feature of which is that, on the one hand, it is the intervention of one person in another area of interest, on the other hand – rise to rights and obligations for both the person who acted as and order in whose interests these actions were carried out. That is why the study of this issue is important both from theoretical and practical point of view.

Key words: negotiorum gestio, interests, obligations, authorization, dominus, gestor.

Інтерес – це атрибут життєдіяльності людини. «Наявність інтересу необхідна в будь-якому діянні: дія без інтересу є такою ж нісенітніцею, як дія без мети, вона психологічно неможлива» [1, с. 160]. Саме інтерес є імпульсом до початку дій, реалізації суб'єктивних прав, до динаміки правовідносин. Загалом інтерес особи – це її прагнення задоволити потреби соціального характеру, що проявляється у вибірковій позиції стосовно об'єктивних умов існування та реалізується нею шляхом діяльності в суспільних відносинах. Особа може діяти як у власних інтересах, так і в інтересах інших осіб.

У житті трапляються ситуації, коли певні обставини спонукають осіб, які не мають відповідних на те повноважень, до добровільного вчинення дій в майнових інтересах іншої особи. Зазвичай такі вчинки обумовлюються раптовим виникненням небезпеки настання несприятливих для цієї особи майнових наслідків, яких можна уникнути лише негайним вжиттям відповідних заходів, а попередньо запитати про згоду на вчинення потрібних дій у зацікавленої особи неможливо, оскільки вона або знаходиться в іншому місці, або ж перебуває у такому стані, коли не може самостійно приняти будь-яке рішення. Прикладів такого ведення справ без доручення зацікавленої в цьому особи безліч: від оплати окремих рахунків за тимчасово відсутнього в місці проживання друга чи годування сусідського пса, господар якого несподівано потрапив у лікарню, до продажу перевізником ввіреного йому власником товару в разі виникнення неочікуваної загрози псування останнього [2].

Регулювання відносин, що виникають у таких випадках, здійснюється главою 79 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ), де закріплено право на вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення. Відповідно до ст. 1158, якщо майновим інтересам іншої особи загрожує небезпека настання невигідних для неї майнових наслідків, особа має право без доручення вчинити дії, спрямовані на їх попередження, усунення або зменшення [3]. Отже, вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без

її доручення – це недоговірне зобов'язання. Особливість таких відносин полягає в тому, що це є, з одного боку, втручанням однієї особи у сферу інтересів іншої, а з іншого боку – підставою для виникнення прав та обов'язків як для особи, яка діяла, так і для того, у чиїх інтересах здійснювались ці дії [4, с. 9].

Інститут дій у чужих інтересах відомий ще з часів римського права. «Це право, – пише А.О. Гордон, – становить джерело, з якого черпає свої ідеї сучасна юриспруденція (законодавство, наукові дослідження та практика). Тому положення римського права про цей предмет мають великий інтерес. <...> Нехай наші юристи ознайомляться з поглядами на цей інститут права самих класичних творців його. Тоді стане більш ясною життєва основа цього інституту» [5, с. 54].

Його латинське найменування – negotiorum gestio, що перекладається як «ведення чужих справ», «турбота про чужу справу». Negotiorum gestio з'явився в римському праві у зв'язку з турботою про інтерес, що пов'язаний із захистом майна відсутніх господарів [6, с. 146]. За твердженням Е.О. Харитонова, причини, що породили виникнення цього інституту, були двоякими: з одного боку, діяв принцип непропустимості втручання в чужі справи без прохання господаря або вказівки закону, з іншого – інтереси відсутнього господаря іноді могли бути захищені лише за допомогою такого «непрошеної втручання» [7, с. 253]. У класичний період розвитку римського права позови з negotiorum gestio трансформувалися вже в actiones in jus i bonae fidei [8, с. 732], що спричинило виникнення окремого охоронного зобов'язання. На думку вченого Д.В. Дождєва, гіпотезами виникнення таких зобов'язань були господарська діяльність, добровільне процесуальне представництво, відносини піклування [9, с. 544]. Однак уточнення «без доручення» до римського терміну negotiorum gestio було додано не самими римськими юристами, а в пізній літературі, щоб підкреслити суттєву ознакою цього зобов'язання – відсутність договору.

Ю.С. Гамбаров розмежовує теорії, що обґрунтують існування negotiorum gestio, на об'єктивні, суб'єктивні та змішані. Основою об'єктивних теорій є відомий юридичний принцип «ніхто не може збагатитися за рахунок іншої особи без її згоди» (*nemo cum damno alterius locupletior fieri debet*). Однак об'єктивні теорії мають ряд недоліків: по-перше, вони не звертають уваги на суб'єктивний момент дій гестора, що призводить до неможливості розмежування дій у межах negotiorum gestio від дій, що створюють інші правовідносини, наприклад від дарування; по-друге, об'єктивні теорії так чи інакше ведуть до свавільних обставистих поглядів гестора щодо необхідності та корисності для чужої справи, і такий підхід зовсім не гарантує діяльність гесторів в інтересах господарів.

Суб'єктивні теорії засновують юридичну силу зобов'язань negotiorum gestio на принципі волі, надаючи значення або волі господаря, або волі гестора, або іх дійсні чи передбачувані угоді. Загальним для суб'єктивних теорій моментом є широке використання презумпцій і фікцій, які так чи інакше зводяться або до припущення, що господар у ситуації, яка склалася і яка вимагає зробити певні дії, діяв би саме так, як діє гестор, або фікцій, що господар «заочно» дав гестору доручення діяти на його (господаря) користь. Серйозним запереченням суб'єктивним теоріям слугує те, що гестор, вчиняючи дії в чужому інтересі, дуже ризикує залишитися без відшкодування своїх витрат, якщо буде слідувати дійсній волі господаря, а не тій волі, яка випливає з об'єктивних обставин, що доступні для його сприйняття.

Сутність змішаної концепції полягає в тому, що об'єктивне та суб'єктивне в цьому інституті поєднуються, і виражається це в такому: з одного боку, має місце перехід об'єктивного в суб'єктивне, оскільки всякий інтерес має основу в навколоишніх обставинах; з іншого боку, це перехід суб'єктивного в об'єктивне, оскільки в інтересі є мотив діяльності, завдяки якому втілюються в дійсність суб'єктивні цілі, бажання, наміри тощо. Таким чином, об'єктивний аспект полягає в наявності реальної залежності, а суб'єктивний – у відчутті цієї залежності.

Сьогодні ведення чужих справ без доручення розглядається як вид правомірних дій, спрямованих на усунення загрози виникнення шкоди та які служать підставою виникнення особливого виду так званих «превенційних зобов'язань», а співвідношення прав та обов'язків сторін – як результат узгодження інтересів суб'єктів цих відносин.

Зобов'язання, що виникають зі вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення, мають ряд особливостей:

1) має бути реальна небезпека настання невигідних наслідків для майнових інтересів іншої особи (така небезпека має бути наявною на момент вчинення цих дій, а не уявною);

2) вчинення цих дій виключно з власної ініціативи та волевиявлення особи, що їх вчинила (це означає відсутність договору з особою, у чиїх інтересах ці дії вчиняються, або її вказівки, відсутність наперед обіцяної згоди на вчинення таких дій, відсутність вимог закону щодо їх вчинення тощо);

3) зобов'язання зі вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення виникають з односторонніх дій. При цьому дії гестора не повинні мати протиправний характер;

4) неможливість отримання згоди заінтересованої особи на вчинення дій в її інтересах (наприклад, відсутність такої особи у місці її проживання);

5) спрямованість цих дій на попередження, усунення або зменшення невигідних майнових наслідків, а також отримання очевидної вигоди (користі) особою, у чиїх інтересах вони вчиняються;

6) дії, які є підставою виникнення цього зобов'язання, можуть мати як юридичний (наприклад, укладення договору, сплата боргу), так і фактичний (наприклад, охорона чужого майна від пошкоджень, отримання кореспонденції іншої особи тощо) характер;

7) дії в інтересах іншої особи можуть виявлятися як у послідовності певних дій, так і у вчиненні однієї дії;

8) усвідомлення особою, яка вчиняє ці дії, дійсної їх спрямованості (вони вчиняються саме для охорони інтересів відсутньої особи, а не для надання їй безоплатної послуги);

9) метою цього інституту є узгодження інтересів учасників.

Елементами зобов'язання, що виникає зі вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення, є:

1. Суб'єкти:

1) особа, яка вчиняє дії в чужих інтересах (гестор). Не можуть бути визнані гестором особи, для яких дії в чужих інтересах є метою їх створення. Наприклад, правоохоронні органи, пожежні, медичні, рятувальні, ремонтні та інші підрозділи і служби, які у своїй діяльності переслідують публічні інтереси. Їхня діяльність має не цивільно-правовий (приватний), а публічно-правовий характер і не є предметом цивільно-правового регулювання. Також не буде визнаватися гестором особа, в обов'язки якої згідно із законодавством входить ведення справ іншої особи. Наприклад, опікун згідно зі ст. 72 ЦК України зобов'язаний дбати про збереження та використання майна підопічного в його інтересах [6, с. 146];

2) особа, в інтересах якої вчиняються дії (домінус).

Загалом можливість фізичної особи бути гестором сумнівів не викликає. Питання в іншому: яким має бути обсяг дієздатності гестора? Так, з дієздатними та еманципованими (ст. 35 ЦКУ) фізичними особами все зрозуміло. Водночас питання про можливість вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення фізичною особою, яка є недієздатною, потребує розгляду. Адже норми ЦКУ, які визначають обсяг дієздатності фізичної особи, прямо не передбачають обмеження можливості особи, яка визнана судом недієздатною, вчиняти юридичні вчинки, зокрема в майнових інтересах іншої особи без її доручення.

Водночас зі змісту норм глави 79 ЦКУ випливає обов'язковість спрямованості дій гестора на попередження, усунення або зменшення невигідних майнових наслідків для домінуса. З вимоги щодо спрямованості дій логічно випливає, що вони повинні усвідомлюватися особою, яка їх вчиняє.

Для відповіді на це питання слід спершу звернутися до ст. 41 ЦКУ, де законодавець категорично зазначає, що недієздатна фізична особа не має права вчиняти жодного правочину. Проте щодо вчинення недієздатним юридичних вчинків такої вказівки немає [11, с. 865]. Наприклад, під час відсутності господаря про його город дбав недієздатний сусід, якого про це ніхто не просив. Завдяки цьому дозрів гарний врожай, якого не було би без належного догляду. При цьому недієздатний використовував власні добри. Виникає питання: чи повинен власник городу відшкодувати недієздатному вартість витрачених добрив? І якщо так, то на підставі якої норми ЦКУ? На думку Л.Л. Стецюк, недієздатна особа може бути гестором шляхом вчинення юридичних вчинків у майнових інтересах іншої особи. Такий підхід дозволить більшою мірою дотримуватися інтересів недієздатної особи. Водночас покладення відповідних обов'язків гестора на опікунів останнього (у разі його недієздатності) забезпечить належне дотримання прав домінуса [11, с. 866].

2. Об'єкт – відшкодування витрат, фактично зроблених гестором. При цьому розмір відшкодування обмежується реальними збитками, а неотримані доходи відшкодуванню не підлягають [12, с. 25].

3. Зміст – права та обов'язки гестора та домінуса.

На особу, яка вчиняє дії в чужих інтересах (гестора), покладаються такі обов'язки:

1) за першої нагоди повідомити особу, у чиїх інтересах вчинені дії, про свої дії. Якщо ці дії надалі будуть схвалені домінусом, то до них застосовуються положення про відповідний договір. Тобто зобов'язання трансформується з недоговірного в договірне;

2) вжити усіх залежних від неї заходів щодо попередження, усунення або зменшення невигідних майнових наслідків для іншої особи (зокрема, обов'язки щодо вчинених правочинів);

3) після закінчення ведення справи особа повинна негайно надати заінтересованій особі звіт про свої дії та передати їй усе, що при цьому було одержано. У випадку, якщо цей обов'язок не буде виконаний, то до ситуації, що склалася, може бути застосовано положення глави 83 ЦКУ, яка регулює відносини з набуття або збереження майна без достатньої правової підстави.

Щодо форми звіту, то правові норми ЦК не містять спеціальних вказівок з цього приводу, а тому він може бути наданий зацікавленій особі як у письмовій формі, так і в усній. Домінус, у свою чергу, зобов'язаний відшкодувати фактично зроблені витрати гестором, якщо вони були виправдані обставинами, за яких були вчинені дії. Тобто вкладена у ведення чужої справи праця підлягає оплаті в межах фактично понесених витрат, якщо вони були виправдані обставинами ведення справи. Відповідно до принципу солідарності інтересів цей обов'язок має свою основою не тільки конкретні відносини гестора та господаря, але і суспільний інтерес дій гестора, що полягає в заохоченні цивільним правом проявів взаємодопомоги і відчуття гуманізму [13, с. 186]. Такий обов'язок у господаря виникає лише за умови, що гестор за першої нагоди повідомив його про свої дії (ч. 1 ст. 1160 ЦКУ).

Проте слід мати на увазі, що відшкодуванню підлягають не усі зроблені діючою особою витрати, а лише ті з них, які були виправдані обставинами, за яких були вчинені дії в інтересах зацікавленої особи. Таким чином, діючій особі відшкодовуються тільки необхідні витрати (ті, без яких неможливо було попередити, усунути або зменшити не вигідні для зацікавленої особи майнові наслідки). Нав'язувати ж зацікавленій особі зайлі, надмірні витрати, які б вона сама за цих обставин не здійснила, діюча особа не вправі – вони все одно (окрім випадків добровільної на це згоди зацікавленої особи) компенсації не підлягають. А от чи вдалося особі в процесі своєї діяльності в майнових інтересах іншої особи досягнути бажаного позитивного результату для виникнення обов'язку щодо відшкодування понесених витрат, напроти, не має жодного значення – зацікавлена особа зобов'язана відшкодувати відповідні витрати діючій особі не лише у разі, коли невигідні для неї майнові наслідки були відвернуті, а й у випадку, коли, не зважаючи на доцільність вчинених з цією метою дій, захистити її майнові інтереси діючій особі не вдалося.

Також необхідно враховувати, що оскільки правомірність самовільного втручання в справи іншої особи обумовлюється не лише існуванням загрози її інтересам, а й неможливістю повідомити зацікавлену особу про таку ситуацію й одержати від неї згоду на вчинення відповідних дій, то в разі, коли діюча особа вже мала нагоду сповістити зацікавлену особу про вчинені на її користь дії, але знехтувала цим обов'язком, то вона втрачає своє право вимагати відшкодування зроблених нею витрат (ч. 2 ст. 1160 ЦК). Також слід пам'ятати, що зазначені правила про компенсацію витрат, зроблених під час вчинення дій на користь іншої особи, поширяються лише на ті з них, які були здійснені ще до моменту одержання схвалення відповідних дій зацікавленою особою, адже усі витрати, зроблені вже після схвалення, а отже, після виникнення між сторонами договірних відносин, відшкодовуються за правилами,

встановленими нормами про договір відповідного типу (доручення, підряду тощо). У разі ж, коли вчинені на користь іншої особи дії взагалі не були нею схвалені, відшкодуванню підлягають тільки витрати, зроблені діючою особою до того моменту, коли вона дізналася про незгоду зацікавленої особи з її діяльністю [2].

Невзажаючи на подібність ведення чужих справ без доручення до такого інституту, як довірче управління, у процесі якого нерідко має місце діяльність із захисту чужих майнових інтересів, не узgodжені попередньо з власником майна зобов'язання, які виникають з тих та інших дій, вони докорінно різняться за своєю правовою природою, оскільки в першому разі умовою виникнення зобов'язань є відсутність будь-якого попереднього доручення, а в другому відносини довірчого управління майном ґрунтуються на попередньому укладеному договорі [4, с. 11].

Колізійні питання ведення чужих справ без доручення в більшості держав світу вирішуються за місцем здійснення дій, що спричинили виникнення зобов'язання. Так, за законодавством Італії колізія законів щодо зобов'язань, які виники внаслідок дій в інтересах іншої особи без доручення, вирішуються за правом країни, де відбулася подія, що спричинила виникнення зобов'язання. Аналогічний підхід було втілено у законодавстві Чехії, згідно з яким до зобов'язань з negotiorum gestio застосовується право держави, де діяв агент без наявного доручення. Відповідно до ст. 39 Вступного закону до НЦУ зобов'язання з negotiorum gestio поділяються на зобов'язання з ведення чужих справ без доручення та на зобов'язання, що виникають з погашення чужого зобов'язання. До першої групи відповідно до вищезазначененої статті Вступного закону до НЦУ застосовується право місця виконання справи іншої особи, тоді як до другої групи зобов'язань, а саме тих, що виникають внаслідок погашення чужого зобов'язання, застосовується той правопорядок, що підлягає застосуванню до зобов'язання, виконаного іншою особою. При цьому, як згадувалося вище, панівним є принцип найбільш тісного зв'язку, тобто якщо буде встановлено, що зобов'язання або підстава виникнення зобов'язання має більш тісний зв'язок з іншим правопорядком, то застосовується право держави, з якою зобов'язання найбільш тісно пов'язано. За законодавством Греції (ст. 26 Цивільного кодексу Греції) ця група зобов'язань не виділяється окремо і до них за загальним правилом застосовується право держави, де мав місце юридичний факт, що спричинив виникнення зобов'язань. У Португалії також до таких зобов'язань застосовується право країни, де були виконані дії в інтересах іншої особи без доручення. Аналогічний підхід втілено і в законодавстві Іспанії [14, с. 493].

Утім, у деяких правопорядках застосовуються інші формулі прикріplення. Так, законодавство Великої Британії не має такої підстави для позову, як negotiorum gestio, водночас, так само як і до зобов'язань з безпідставного злагодження, до таких правовідносин застосовується право, обране сторонами. Відхилення від загального правила регламентації зобов'язань з negotiorum gestio міститься і в законодавстві Австрії. У ст. 47 Федерального закону Австрії про міжнародне приватне право 1978 року зазначається, що ведення справ третьої особи без доручення регламентується правом держави, де було здійснено ведення таких справ, проте, якщо negotiorum gestio має тісний зв'язок з іншим зобов'язанням або правовідносинами, застосовується право держави, правопорядку якої підпорядковується таке зобов'язання [14, с. 495].

За Законом України «Про міжнародне приватне право» зобов'язання, що виникають внаслідок ведення чужих справ без доручення, окремо не врегульовані. До них застосовується загальне правило, закріплена у ст. 48 Закону, відповідно до якого до таких зобов'язань застосовується право держави, де мала місце дія, що вважається negotiorum gestio [15].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баранов В.М. Истинность норм советского права. Проблемы теории и практики / В.М. Баранов. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1989. – 244 с.
2. Дії в майнових інтересах іншої особи без її доручення // Юридичний вісник України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://yurincom.com/ua/yuridichnyi_visnyk_ukrainy/overview/?id=437.
3. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435>.
4. Зубар В.М. Зобов'язання, що виникають з ведення чужих справ без доручення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.03 / В.М. Зубар. – К., 2001. – 13 с.
5. Гордон А.О. Представительство без полномочия / А.О. Гордон. – СПб. : Типолит Ю.Я. Римана, 1893. – 187 с.
6. Рогач О.Я. Право на вчинення дій у інтересах іншої особи без її доручення / О.Я. Рогач // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2006. – № 6. – С. 146–147.
7. Харитонов Е.О. Основы римского частного права / Е.О. Харитонов. – Ростов-на-Дону : Изд-во «Феникс», 1999. – 414 с.
8. Покровский И.А. История римского права / И.А. Покровский. – СПб. : Изд-во Торговый дом «Летний сад», 1999. – 560 с.
9. Дождев Д.В. Римское частное право : [учебник для вузов] / под ред. В.С. Нерсесянца. – М. : Издательская группа ИНФРА-А-НОРМА, 1997. – 704 с.
10. Цивільне право України : в 2 томах / [Є.О. Харитонов, О.В. Дзера, В.В. Дудченко та ін.]; за ред. Є.О. Харитонова. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – Т. 1. – 832 с.
11. Стецюк Л.Л. Щодо можливості недієздатної фізичної особи бути гестором / Л.Л. Стецюк // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 865–868.
12. Отраднова О.О. Недоговірні зобов'язання в цивільному праві України : [навч. посібник] / О.О. Отраднова. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 240 с.
13. Михайлов С.В. Категория интереса в российском гражданском праве: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / С.В. Михайлов – М., 2000. – 255 с.
14. Міжнародне приватне право : [підручник] / за ред. А.С. Довгерта і В.І. Кисіля. – 2-ге видання. – К. : Алерта, 2014. – 656 с.
15. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 р. № 2709-IV (Редакція станом на 09.06.2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>.